

**İslam Düşüncesinde
MİZAC TEORİLERİ**

İslâm Ahlâk Düşüncesi Serisi İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ile İlmî Etüdler Derneği (İLEM)’nin ortaklaşa yürüttükleri İslâm Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında ortaya çıkan eserlerin yayımlandığı bir dizidir. Dizide İslâm düşüncesinde felsefî ilimler ile dinî ilimlerin kesiştiği noktada yer alan ahlâk bahsini, farklı alanlar ve ekoller içerisinde tartışarak ele alan çalışmalara yer verilmektedir.

Dizide Yer Alan Kitaplar

Ahlâkın Temeli

İslâm Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler

Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri: Seçme Metinler

İslâm Düşüncesinde Ahlâkî Önermelerin Kaynağı

İslâm Düşüncesinde Mizaç Teorileri

Fahreddin er-Râzî’nin Gayeci Ahlâkı

Dizide Yayımlanacak Kitaplar

İnsan ve Toplum: Taşköprizâde’nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi

İslâm Düşüncesinde Sevgi Teorileri

Ahlâk ve Müeyyide

İslam Düşüncesinde MİZAC TEORİLERİ

Editör

M. ZAHİT TİRYAKİ-KÜBRA BİLGİN TİRYAKİ

ilem
KİTAPLIĞI

YAYIN NO: 1573
İLEM Kitaplığı No: 9
İslâm Ahlâk Düşüncesi No: 5
ISBN : 978-605-320-480-0
© 1. Basım, Ağustos 2016

ilem
KİTAPLIĞI
ilem.org.tr

nobel
nobelyayin.com

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE MİZAÇ TEORİLERİ

Editör: M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti'ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Editör: M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki
Yayına Hazırlayan: Kübra Bilgin Tiryaki
Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarımı: Furkan Selçuk Ertargin
Kapak Görseli: fotolia.com/Terriana
Baskı ve Cilt: Önka Kağıt Ürünleri İmalat San. ve Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 20419
Büyük Sanayi 1. Cad. Keskinler İş Merkezi No: 80 İskitler / ANKARA

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Tiryaki, M. Zahit., Bilgin Tiryaki, Kübra.
İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri / M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki
1. Basım, XIV+182 s., 13,5x19,5 mm
Kaynakça ve dizin var
ISBN 978-605-320-480-0
1. İslam Düşüncesi 2. Mizaç Teorileri 3. İnsan doğası

Genel Dağıtım: ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
e-satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım: Alfa, Arasta, Final, Kida, Prefix, N-T Mağazaları ve Gökkuşaklı Dağıtım

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
Rasimpaşa Mah. Söğütözü Sok. No.: 16/21 Kat: 5
Kadıköy / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (216) 449 20 01
nobel@nobelyayin.com - www.nobelyayin.com

www.nobelkitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş: Mizaç Tartışmalarının Dünü Bugünü <i>M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki</i>	1
Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlâka Tesiri <i>Harun Kuşlu-Metin Aydın</i>	9
Câhiz'in Mizaç Düşüncesi: Yeni Bir Ahlâk Edinmenin İmkânı Üzerine <i>Yunus Cengiz</i>	31
Ebu Bekir er-Râzî Düşüncesinde Mizaç Teorisi <i>Kübra Bilgin Tiryaki</i>	57
Fârâbi Felsefesinde Mizaç Teorisi <i>Sümeyye Parıldar</i>	79
İbn Sînâ'nın Mizaç Tanımı Üzerine: eş-Şifâ/el-Kevn ve'l-Fesâd, VI'nın Karşılaştırmalı Bir Analizi <i>İbrahim Halil Üçer</i>	97
İbn Sînâ Felsefesinde Mizaç-Ahlâk İlişkisi <i>İbrahim Aksu</i>	125
Fahreddin er-Râzî'nin Mizaç Teorisi <i>M. Zahit Tiryaki</i>	155
Dizin	179

Yazarlar Hakkında

Harun Kuşlu, 2005 yılında Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2010 yılında araştırma görevlisi olarak intisap ettiği Sakarya Üniversitesi'nde Nasıruddin Tüsi'de Önergeler Mantığı başlıklı teziyle doktora eğitimini tamamlayan Kuşlu halen aynı okulda akademik görevine devam etmektedir.

Metin Aydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2006 yılında mezun oldu. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "John Stuart Mill'in Ahlak Felsefesinin Problemleri" başlıklı yüksek lisans tezini 2013 yılında tamamladı. Şuanda aynı enstitüde doktorasına devam etmektedir. Aynı zamanda Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisidir.

Yunus Cengiz, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1999 yılında mezun oldu. Kâdi Abdülcebbar'ın Eylem Teorisi başlıklı doktora çalışmasını 2010 yılında Ankara Üniversitesi'nde tamamladı. Halen, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Kübra Bilgin Tiryaki, 2010 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda "Şerhul Ahlâki'l-Adudiyye -Metin ve Değerlendirme-" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Halihazırda doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Sümeyye Parıldar, lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2014 yılında University of Exeter'de Prof. Dr. Sajjad Rizvi danışmanlığında "Intentionality in Mulla Sadra" başlıklı doktora çalışmasını tamamladı. Halen, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisidir.

İbrahim Halil Üçer, Lisans eğitimini 2004 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2014 senesinde “İbn Sînâ Felsefesinde Suret Anlayışı” başlıklı teziyle İslam felsefesi doktoru oldu. Üçer, hâlihazırda İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümünde görev yapmaktadır.

İbrahim Aksu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2009 yılında mezun oldu. 2012 yılında kaydolduğu aynı üniversitenin İslam Felsefesi doktora programına, Farabi'de Temel Erdemler başlıklı doktora tezi ile devam etmektedir. Halen, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak bulunmaktadır.

M. Zahit Tiryaki, 2005 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2015 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda “İbn Sina Felsefesinde Mütehayyile/ Müfekkire ve Vehim” başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmaktadır.

Sunuş

Ahlâk alanı geniş bir ilimler ağını ilgilendirmektir. Bizatihi pratiğe dönük sonuçlar vermesi her an ortaya çıkan eylemlerle onu ilişkili kılarken, yapılacak eylemin bilgisi ve ona dair meselelere dönük düşünce üretimi ise teorik olan yöne işaret eder. Pek çok alanı ilgilendirmesi ve insan eylemleriyle olan irtibatı sebebiyle ahlâk disiplini, derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Bugüne dair düşünce üretecek bizlerin sahih bir birikimi tesis edebilmemiz ise öncelikle İslam düşüncesi içerisindeki ahlâkı tüm yönleriyle bilmemizi gerekmektedir.

Bu amaca binaen 2013 yılından itibaren bünyesinde yer alan kurumlara strateji ve politika üreten bir kurum olan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İlmi Etüdler Derneği (İLEM) olarak İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni başlattık. 2016 yılı itibariyle dördüncü yılını tamamlayacak olan projede çok sayıda faaliyet ve yayın gerçekleştirildi. Geniş katılıma açık olan Ahlâkın Temeli ve Ahlâkî Müeyyide Üzerine Konuşmalar Dizisi'nde alana dair önemli sorunlar masaya yatırıldı. İslam ahlâk düşüncesinin temel özellikleri, ahlâkî önermelerin kaynağı ve İslam düşüncesinde ortaya çıkmış mizaç teorileri hakkında nitelikli sunumların yapıldığı yuvarlak masa toplantıları düzenledik. Bunun dışında daha özel konular üzerine çalıştaylar gerçekleştirdik. Böylece alanın daha önce üzerinde durulmayan meselelerine dair nitelikli katkılar ortaya çıktı. Konuşmalarda ve yuvarlak masa toplantılarında yapılan sunumlar projede yer alan akademisyenler tarafından makaleye dönüştürülerek kitaplarda yayımlandı. Ayrıca müteahhir dönem ahlâk düşüncesini takip etmek adına büyük bir kıymeti haiz olan

Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye geleneğini takip edebileceğimiz yedi ayrı şerhi proje içerisinde yayımladık. Böylelikle ilgili literatürü takip etmek isteyen araştırmacıların istifadesine sunmuş olduk. Öte yandan proje kapsamında miladi 8. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar ahlâk alanında yer alan yazma eserlerin tamamının kataloglamasını yaptırarak. Bu önemli çalışma ile ahlâk alanına dair tüm birikimi bir arada görme imkanına kavuştuk. Bir hafıza tazeleme olarak da görülebilecek bu çalışma ile ahlâka dair yapılacak yeni araştırmalara ciddi bir ivme kazandırmış olduk.

Elinizde bulunan İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri adlı eser, proje içerisinde gerçekleştirilen yuvarlak masa sunumlarının genişletilmiş bir çıktısıdır. İnsan doğasının belirlenimlerini ve bunun eylem alanını ne şekilde etkileyeceğini mizaç konusu etrafında sorgulayan makalelerin yer aldığı eser, İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi Serisinde daha önce yayımladığımız Ahlâkın Temeli, İslam Ahlâk Literatürü: Ekoller ve Problemler, Ahlâk Felsefesinin Temel Problemleri ve İslam Düşüncesinde Ahlâkî Önergelerin Kaynağı adlı çalışmaların tamamlayıcısı niteliğinde.

Bu vesileyle proje koordinatörü Ömer Türker'i; kitabın editörleri M.Zahit Tiryaki ve Kübra Bilgin Tiryaki'yi verdikleri emeklerden ötürü tebrik ediyorum. İLKE ve İLEM olarak yürüttüğümüz bu projenin nitelikli çalışmalara vesile olmasını temenni ediyorum.

Dr. Lütfi Sunar

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği

Yürütme Kurulu Başkanı

Takdim

Mizaç, asıl itibariyle tıbbın bir meselesi olmakla birlikte tıp, ahlâk, psikoloji ve metafiziğin kesiştiği meselelerden biridir. Bu bağlamda insan bedeninin temel karışanlarının ne olduğu ve bu karışanların oluşturduğu bütünün dengesi, üç önemli soruna yol açmıştır. Birincisi, bir araya gelen karışım-ların nasıl bir değişim geçirerek birleştiğidir. Bu sorun, münhasıran fiziğin bir sorunu olarak görülür. İkincisi karışanların oluşturduğu bütünlüğün insanî varlığı açıklamak için yeterli olup olmadığıdır. Bu sorun, mizaç me-selesini psikolojiye ve metafiziğe bağlar. İkincisi ise bir insanın huyları ile onun bedenini oluşturan unsurların dengesi arasındaki ilişkidir. Bu sorun ise mizaç teorisinin ahlâk teorisiyle kesiştiği meseleleri doğurur.

Mizaç meselesi felsefe ve bilim tarihi boyunca asıl itibariyle bu üç sorun etrafında tartışılmıştır. İslam öncesi dönemde meselenin bilhassa Hipok-rat, Platon, Aristoteles ve Galen'in görüş ve eserleri etrafında tartışıldığı görülmektedir. Yunan felsefesine ait tıp, ahlâk, teorik fizik, psikoloji ve metafizik klasiklerinin Arapçaya çevrilmesiyle İslam dünyasında da bu üç sorun yoğun tartışmalara konu olmuştur. Çağımızda da bilhassa tıbbın materyalist bir anlayış üzerine kurulması ve insanın metafizik boyutunun bilim alanının dışına itilmesiyle bedenin fiziksel yapısı ile ferdin psikolojik ve ahlâkî özellikleri arasındaki ilişki çok çeşitli araştırmalara konu olmuş-tur ve olmaya da devam etmektedir.

Hiç kuşkusuz bu tartışmaların tarihsel ve sorunsal derinliğiyle kavranması çok yönlü çalışmaları gerektirmektedir. Bu bağlamda yaşadığımız çağda yüz yüze kaldığımız ahlâk sorunlarının kavranması, tartışılması ve çözül-

mesinde İslam düşüncesinden tevarüs ettiğimiz miras, bizim için büyük bir imkândır. Bu sebeple İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği ve İLEM (İlmî Etüdler Derneği) bünyesinde gerçekleştirdiğimiz İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'nin ikinci döneminde İslam düşüncesinde mizaç tartışmalarını bir dizi yuvarlak masa toplantısında ele aldık. Kelâm ve felsefe geleneklerine mensup çeşitli düşünürlerin mizaç hakkında görüşlerinin incelendiği bu kitap, ağırlıklı olarak, söz konusu toplantılarda sunulup tartışılan makalelerden oluşmaktadır. Makalelerin kitaba dönüştürülmesi sürecinde editörlük işlerini üstlenen sevgili dostum Mehmet Zahit Tiryaki ve sevgili Kübra Bilgin Tiryaki'ye çok teşekkür ediyorum. Ayrıca başta muhterem dostum Lütfi Sunar olmak üzere, İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi'ni destekleyen İLKE ve İLEM yöneticilerine minnettarım.

Ömer Türker

Önsöz

İnsan karakterinin oluşum ve farklılaşmasında tevarüs edilen biyolojik ve kalıtsal özelliklerin mi yoksa yaşanan deneyimler çeşitliliğinin mi esas öneme sahip olduğu tartışması, felsefe tarihinin erken dönemlerine kadar geri götürülebilecek ve bugün de aynı canlılıkta varlığını devam ettiren bir probleme işaret etmektedir. İnsan tabiatını açıklama biçimi olarak mizaç teorileri ise bir aynıyla fizik ve tıp ile ilgiliyken sonuçları itibarıyla insanın eylemleri ve bu dünyada bulunuşu ile doğrudan ilişkilidir. Mizacın böylesine kadim ve her daim bizi ilgilendiren bir problem olması sebebiyle onun İslam düşüncesi içerisinde ortaya çıkan tezahürlerine odaklanmak istedik. Elinizdeki kitap, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği'nin himayesinde yürütülen İslam Ahlâk Düşüncesi Projesi kapsamında mizaç teorilerine dair yapılan sunumların genişletilmiş makalelerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmanın vücut bulmasında birçok kişinin emek ve katkıları oldu. Öncelikle hem sunumlarıyla hem de makaleleriyle bu çalışmaya katkı sağlayan yazarlara şükranlarımızı sunuyoruz. Toplantılarda katılarak soru ve görüşleriyle tartışmaları derinleştiren tüm katılımcılarımıza teşekkür ediyoruz. Lütfi Sunar'ın şahsında İslam Ahlâk Düşüncesi projesine ev sahipliği yapan İLEM ve İLKE yöneticilerine çalışmaya sağladıkları destekten ötürü şükran borçluyuz. Bu çalışmanın vücuda gelmesindeki en önemli saik ise proje koordinatörü Ömer Türker'dir. Kendisine kıymetli emek ve teşviklerinden ötürü ne kadar teşekkür etsek azdır.

Bu kitabın mizaç tartışmalarına dair yapılacak çalışmalara katkı sağlaması dileğiyle...

M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki
Üsküdar 2016

Giriş

Mizaç Tartışmalarının Dünü Bugünü

M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki

En genel anlamda insan tabiatı şeklinde ifade edilebilecek olan kişilik ve karakterin oluşumunda ve farklılaşmasında tevarüs edilen biyolojik ve kalıtsal özelliklerin mi yoksa yaşanan deneyimler çeşitliliğinin mi esas olduğu tartışması felsefe tarihinin erken dönemlerine kadar geri götürülebilecek ve bugün de aynı canlılıkta varlığını devam ettiren bir probleme işaret etmektedir. Her çağın, insanlar arasındaki kişilik ve karakter farklılığına ilişkin geliştirdiği farklı açıklamalar olmakla birlikte bu açıklamalarda tekil nedensel mekanizmalara yönelik vurgunun biraz daha baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda farklılığın çoklu nedenlerine ilişkin bütüncül ve kapsamlı bir kavrayışın güçlüğü de etkili olmuş gözükmektedir. Söz konusu tartışma boyunca yürütülen insanlar arasındaki kişilik ve karakter farklılığına ilişkin açıklama arayışlarında temelde iki ana argüman bulunmaktadır. Bu açıklama tarzlarından ilkinde; doğuştan gelen doğal yapıya vurgu yapılmakta ve insanlar arasındaki farklılığın kökeninde bedensel karışımlar (*ahlât*), biyolojik ve fizyolojik yapı ile genetik faktörler gibi kalıtsal olarak aktarılan unsurlar bulunduğu iddia edilmektedir. Tartışmanın karşıt ucunda yer alan argüman ise; insan hayatının temelde benzer doğal yapılar içinde başladığını fakat havaya, iklime, suya, beslenmeye ve modern dönemde olduğu gibi sosyal deneyimlere bağlı olarak farklılıklar gösterdiğini iddia etmektedir. Bu ayrışma tıbbın klasik dönemindeki akli istidlal taraftarları (*ashabü'l-kıyas*) ile deney ve gözlem taraftarları (*ashabü't-tecrübe*) arasındaki ayrıma da işaret eder niteliktedir. Eğer insanın doğal yapısındaki dört karışımın bir taraftan sıcaklık-soğukluk, yaşlılık-kuruluk gibi dört temel nitelikle bir taraftan ateş, hava, su, topraktan ibaret

olan dört temel unsurla girdiği ilişkiye bağlı olarak akli istidlal yoluyla çıkarımlar yapılabilecekse farklı unsur ve niteliklerin etkileşimleri neticesinde teşekkül eden mizaca ve mizaç tiplerine ilişkin deney ve gözlemden bağımsız tespitlerde bulunulabilecektir. Deney ve gözlemin devreye sokulduğu bir tavırda ise insan doğasının yaşadığı hava, iklim, besin gibi faktörler ile bireysel ve toplumsal deneyimler dikkate alınacak hatta daha da ötesinde yeni klinik gözlemler eşliğinde insanın doğal yapısına ilişkin yeni tespit ve tasnifler devreye sokulabilecektir.

İşaret edilen tartışmaların sistemli bir şekilde takip edilebileceği en erken isimlerden olan Hipokrat (M. Ö. 375) ile Galen (ö. 200), insanların farklı kişilik ve karakter tiplerine sahip olmalarının arka planında beslenme ve iklimin de katkısı olmakla birlikte mizaç adını verdikleri tevarüs edilen doğal ve genetik yapının etkili olduğunu düşünmüşlerdi. Onların dilinde bu doğal ve genetik yapının ifadesi olan kan, balgam, sarı safra, kara safra olarak sıralanan bedensel dört karışım (*ahlât-ı erbaa*); ateş, hava, su ve toprak olarak ifade edilen dört temel unsurun (*anâsır-ı erbaa*) insan bednindeki görünümünü ifade ediyordu. Bu doğrultuda onlar hem hastalık ve sağlık durumlarını hem de farklı kişilik ve karakter tiplerini insan bedenindeki farklı sınıflar arasındaki denge ve dengesizlik durumlarına göre belirliyorlardı. Dolayısıyla onlar tabii mizaçla psikolojik mizaç arasında bir paralellik kuruyorlar ve insan kişilik ve karakterindeki çeşitliliği de bu tabii-psikolojik mizaç anlayışı doğrultusunda açıklıyorlardı. Bu kabul ana hatları itibarıyla, 19. yüzyıl sonlarına doğru iyice hakim olan, tevarüs edilen genetik yapının kişilik ve karakterin oluşumundaki rolünün reddine ve sosyal deneyimin şekillendirici rolüne yönelik vurguların arttığı döneme kadar geçerliliğini korumuştur. Mesela Kant'ın (ö. 1804) Galenci kişilik tiplerini küçük değişikliklerle birlikte kabul ettiği görülmektedir. Bir başka isim olarak Franz Gall (ö. 1828) ve öğrencisi Joseph Spurzheim (ö. 1832), gelişen beyin araştırmalarına bağlı olarak insan niyet ve duygularındaki çeşitliliğin beyindeki farklılıklarla açıklanabileceği şeklindeki iddialarıyla aşırı materyalist bir tutumu temsil etmektedirler. Buna karşılık onların bu kaba, aşırı materyalist-pozitivist ve metafiziksel-dinî düşünceleri insan tabiatına ilişkin bilimsel açıklamalardan uzaklaştırmaya yönelik tutumları, karşıt görüşteki bazı filozoflar açısından kabul edilemez bulunmuştur. Aynı şekilde, Alexander Bain'in (ö. 1903), 1861'de yazdığı *On the Study of*

Character, Alexander Stewart'ın 1887'de yazdığı *Our Temperaments: Their Study and Their Teaching: A Populer Outline* gibi metinlerde ve Abraham Roback'ın (ö. 1965) çalışmalarında farklı vurgular ve ekleme-çıkarmalar olup, mizaç ile karakterin birbirinden farklı oldukları noktalara ilişkin soruşturmalar yapılsa da temel yapı devam ettirilmiştir. Cesare Lombroso (ö. 1909), Joseph Simms (ö. 1920), Ernst Kretschmer (ö. 1964) gibi isimler ise 20. yüzyılda kişinin bedensel yapısının sahip olduğu bazı özellikler ile kişilik ve karakter tipi arasında bir ilişki olduğu görüşünü savunan bilim adamları olarak gözükmektedirler. Bununla birlikte klasik mizaç anlayışında kişiliği etkileyen karışımların bedenine tamamına yayıldığı şeklinde bütüncül bir şema sunulurken; modern dönemdeki tasvirlerde biraz daha bu bütünsellikten uzaklaşma ve herhangi bir özel yapının daha yüzeysel bir kişilik için temel olduğu görüşü savunulur gibi görülmektedir.

Bu sürecin sonunda, özellikle 20. yüzyılın ortalarında, biyolojinin; beceri, motivasyon, davranış ve tutumlardaki insan çeşitliliğinin açıklanmasında gereksiz bir şey olduğu düşüncesi neredeyse bir dogma şeklinde kabul edilecek boyutlara ulaşmıştı. Temellerinin John Locke'un (ö. 1704) görüşlerine kadar geri götürülebileceği bu süreçte, Sigmund Freud'un (ö. 1939) kurucusu olduğu erken çocukluk dönemi başta olmak üzere deneyime öncelik veren psikanaliz ile John Watson'da (ö. 1958) en aşırı noktada ulaşan ve insan davranışının biyolojiden bütünüyle bağımsız olduğunu savunan davranışçılık gibi çağdaş psikoloji akımları ağırlık kazanmıştı. Mesela Freud deneyime baskın bir rol vererek Locke'u desteklerken mizacın etkisini bütünüyle inkar etmemekle birlikte azaltan bir tutum takınmaktaydı. Bu türden genel kabullerde bilim adamlarının ve psikologların kişisel hayat hikayeleri kadar devrin politik atmosferinin oluşturduğu, farklı yerlerden gelip bir araya toplanmış insanlar arasında kalıtıma bağlı olarak belirli farklılıklar gözetmenin, eşitlik ve liberal değerler açısından savunulabilir olmayacağı şeklindeki genel kabul de etkili olmuş görülmektedir. Ayrıca mizaç düşüncesinin arka planında biyolojik ve kalıtsal bir yön olduğu için bazı psikologlar ahlaki ve eğitsel açılardan da insanların tutum, davranış, deneyim ve öğrenme yönelimlerini ortadan kaldırma tehlikesine yol açacak bu türden bir açıklama tarzından uzak duruyorlardı.

Fakat sonraki süreçte çağdaş biyoloji ve psikolojideki yeni gözlem ve deneylere dayalı araştırma ve bulgular, deneyimin herhangi bir kişi-

deki fiziksel bileşene yönelik olumlu ya da olumsuz etkisinin abartıldığı kadar olmayabileceği şeklinde bir kanaatin oluşmasına ve tevarüs edilen bazı özelliklerin rolünün düşünüldüğünden fazla olabileceği şeklindeki bir düşünceye yol açtı. Bu durum bir bakıma biyolojik etkiler ile sosyal deneyimler arasındaki rekabette ilkinin yeniden bir adım öne geçmesi anlamına geliyordu. İnsanın bilişsel işlevlerine yönelik yeni araştırmalar, çevresel koşullar eşliğinde gerçekleşen deneyimlerin tek başına insanın düşünce, duygu ve davranış gibi psikolojik etkinliklerindeki bütün çeşitliliği açıklamaya gücünden yoksun olduğunu ortaya çıkardı. Zira benzer çevresel koşullarda yaşayıp benzer deneyimlerden geçmiş bireylerin zeka, duygu, davranış gibi çeşitli biyolojik, fizyolojik ve psikolojik özellikleri arasında hala belirgin farklılıklar gözlemlenebilmekteydi. Buna bağlı olarak da davranışçılık ve psikanaliz gibi bazı çağdaş psikoloji teorilerinin kabulleri sorgulanmaya başlandı. Bu süreçte bilim adamlarının algı, yorum gibi psikolojik özelliklerden ziyade beyin kimyasıyla ilgili fizyolojik süreçlere daha fazla dikkat kesilmeleri de etkili olmuş gözükmektedir. Netice itibarıyla kişilik ve karakterin şekillenmesinde kalıtsal bir nitelik gösteren biyolojik ve fizyolojik özellikler ile tamamen deneyim kaynaklı özelliklere odaklanan bilim adamlarının temsil ettiği iki uçlu bir açıklama sistemi kendisini bir kez daha ifade etmiş oldu. Bu iki uçlu yaklaşım birlikte muhafaza edildiği takdirde bir açıklama zenginliği sunacak olmasına rağmen; bu yaklaşımlardan birisinin indirgemeci olarak biraz daha aşırı bir şekilde vurgulandığı durumda ise bu açıklama zenginliği ortadan kalkmış olacaktır. Dolayısıyla mizaç ile davranış arasında katı bir nedensellik ilişkisi görmemekle birlikte bir taraftan mizaca ilişkin farklılıkları bir taraftan da bu farklılıkların deneyimle şekillendirilebilir özellikler olduğunu kabul eden bir tavır ılımlı bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Bu çağdaş tartışmalarda mizaç “Bir noktaya kadar sabit, duygusal ve davranışsal olarak farklılaşan, kişideki görünümü tevarüs edilmiş biyolojiden etkilenen ve beyin kimyasındaki farklılıkları da içeren niteliksel bir durum”a atıf yapmakta ve herhangi bir mizaç kategorisi psikolojik ve biyolojik özelliklerin bir bileşimine işaret etmektedir. Yani bir mizaçta hem biyolojik hem de deneyimsel koşullar rol oynamaktadır. Bu bağlamda Hans Eysenck’in (ö. 1997), Hipokrat ile Galen’i hatırlatan tarzda insanlar arasındaki kişilik ve bireysel farklılıklara ve farklı kişilik tiplerine ilişkin çalışmaları, modern dönemde hem çağdaş

psikoloji bakımından hem de mizaç tartışmaları bakımından önemli bir yerde durmaktadır. Bazı araştırmacılara göre doğrudan biyolojik etkenlerin araştırılmamış olması ve sadece anne-babaların çocukları hakkındaki gözlemlerini dikkate alması açısından bir takım eksiklikler barındırmakla birlikte yine yakın dönemlerde Alexander Thomas ile Stella Chess'in geliştirdikleri dokuz tip mizaç teorisi de böyle bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Beyin anatomisine, kimyasına, biyolojisine ve fizyolojisine dayalı yeni araştırma ve bulgular da insan kişilik ve karakterinde kalıtsal olarak tevarüs edilen bazı özelliklerin bulunduğuna yönelik vurgularıyla mizaç düşüncesinin yeniden gündeme gelmesine etki yapmış gözükmektedir.

İslam Ahlâk Düşüncesi Proje'si içerisinde mizaç teorileri üzerine gerçekleştirilen yuvarlak masa toplantılarının genişletilmiş bir çıktısı olan elinizdeki kitap, tarihsel süreci yukarıda ana hatlarıyla ifade edilen, insan kişilik ve karakterinin anlaşılmasında çok merkezi bir yeri olan mizaç probleminin Hipokrat (M.Ö. 375) ve Galen (ö. 200) sonrası dönemine, daha özel olarak ise problemin bazı İslam filozof ve kelâmcılarındaki görüşünlerine odaklanmaktadır. Harun Kuşlu ile Metin Aydın'ın birlikte kaleme aldıkları *Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlâka Tesiri* başlıklı makale, bu kitapta görüşleri incelenen düşünürlerin çoğunun mizaçla ilgili fikirlerinin arka planındaki isim olan Galen'in mizaçla ilgili görüşlerini incelemektedir. Problemin tarihsel seyri hakkında bilgi verilirken de işaret edildiği üzere Galen'in mizaçla ilgili olarak Hipokrat'tan devralıp daha sistematik hale getirdiği, gerek mizaç-nefs ilişkisine, gerek mizaç-ahlâk ilişkisine dair düşünceleri günümüzde bile insan kişilik ve karakterinin tabii, doğal, biyolojik, kalıtsal yönlerine ilişkin her türden vurgunun bir şekilde atıf yapmak zorunda olduğu bir nitelik arz etmektedir.

Yunus Cengiz'in yazdığı, *Câhiz'in Mizaç Düşüncesi: Yeni Bir Ahlâk Edinmenin İmkânı Üzerine* başlıklı makale ise daha çok dilci ve Mutezili kimliğiyle tanınan Câhiz'in (ö. 255/869) mizaçla ilgili görüşlerini incelemektedir. Makale, bir taraftan insana verilen doğal bir yapı olarak mizacı incelerken; diğer taraftan ise bu doğal yapıya rağmen insanın yeni "huy"lar (ahlâk) kazanıp kazanamayacağını imkanlarını soruşturmaktadır.

İslam felsefesinde kendisinden önceki Hipokratçı ve Galenci tıp gelenekleriyle ilişkiye geçerek bir taraftan onların düşüncelerini devam ettiren bir taraftan da kendi zamanının tıbbi gözlemlerini tevarüs ettiği tıp

düşüncesinin eleştirilip revize edilmesinde kullanan bir isim olarak Ebubekir er-Râzi de (ö. 313/925) mizaç tartışmaları açısından dikkate alınması gereken bir isim olarak gözükmektedir. Ebubekir er-Râzi'nin mizaçla ilgili görüşleri ise bu kitapta Kübra Bilgin Tiryaki'nin yazdığı *Ebu Bekir er-Râzi Düşüncesinde Mizaç Teorisi* başlıklı makalede işlenmektedir.

Sümeyye Parıldar ise, *Fârâbi Felsefesinde Mizaç Teorisi* başlıklı makalesinde ilk olarak Fârâbi'nin (ö. 339/950) mizaç teorisinin kozmolojik arka planını incelemekte sonrasında ise Fârâbi'nin, insanın sahip olduğu doğal bir yapı olarak mizaç ile bu doğal yapının nefis teorisindeki yetkinleşme aşamalarıyla ve nihayetinde insanın mutluluğuyla arasında kurduğu ilişki üzerinde durmaktadır.

Metafizikte olduğu kadar doğa felsefesi ve tıp gibi alanlarda da ciddi katkıları olan İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) mizaçla ilgili görüşleri bu kitapta iki makalede ele alınmaktadır. İbrahim Halil Üçer'in yazdığı *İbn Sînâ'nın Mizaç Tanımı Üzerine: eş-Şifa/el-Kevn ve'l-Fesad, VI'nın Karşılaştırmalı Bir Analizi* başlıklı makale, mizaç probleminin fiziksel yönüne odaklanmaktadır. Söz konusu makale, İbn Sînâ'nın mizaç düşüncesinde yaptığı dönüşümü netleştirmesi kadar, problemin Aristoteles ile Yeni Eflatuncu şarihlerden İbn Sînâ'ya kadar olan süreçteki dönüşümlerini ortaya koyması itibarıyla kitapta sunulan resmin şu anki haliyle eksik kalmış bir parçasını tamamlaması bakımından da önem taşımaktadır. İbrahim Aksu'nun kaleme aldığı *İbn Sînâ Felsefesinde Mizaç-Ahlâk İlişkisi* başlıklı makalede ise konunun ilk makalede incelenmemiş kısmı soruşturulmakta ve mizacın ahlâkla ilişkisi incelenmektedir.

Kitabın son makalesini ise M. Zahit Tiryaki'nin yazdığı *Fahreddin er-Râzi'nin Mizaç Teorisi* başlıklı makale oluşturmaktadır. Makalede, Fahreddin er-Râzi'nin (ö. 606/1210) İbn Sînâcı mizaç anlayışının bazı detaylarına yönelik eleştirileri incelenmekte, Râzi'nin kendisinden önceki mizaç anlayışını devam ettirme ile bu anlayışın çeşitli noktalarına yönelik eleştiriler arasında kendine belirlemeye çalıştığı konum araştırılmaktadır.

Bu kitaptaki metinlerin tam anlamıyla dönemin bütün düşünür ve ekollerini kapsayıcı ve kuşatıcı bir nitelikte olduğu iddiası çok gerçekçi olmayacaktır. Söz gelimi kitaptaki beşinci makalede İbn Sînâ öncesi süreç